

QOBUSTAN QIŞ OTLAQLARININ EKOLOJİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ DAVAMLI İDARƏETMƏ KONSEPSİYASI

Rasib Zeynalov

*Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu,
rasib.zeynalov@gmail.com*

Otlaqaltı torpaqların davamlı idarə olunması üçün kompleks aqrotexniki tədbirlər seçilməzdən əvvəl onların ekoloji qiymətləndirilməsi zəruridir. Tədqiqat obyektini seçdiyimiz Qobustan qış otlağı massivində müxtəlif istiqamətlərdə (torpaq, iqlim, eroziya, geomorfoloji) tədqiqatlar aparılma da, qış otlaq təsərrüfatlarının tələbləri nəzərə alınmaqla onun ekoloji rayonlaşdırılması zəif tədqiq olunmuşdur. Bunu nəzərə alaraq, mövcud relyef, iqlim, torpaq, geobotaniki tədqiqat materiallarının müqayisəli təhlilindən sonra biz Qobustan qış otlağı massivində ekoloji qiymətləndirmə aparmaq üçün ərazidə əldə edilmiş kompleks geobotaniki tədqiqat materiallarının bəzi göstəricilərini nəzərdən keçirəcəyik.

Tədqiqat materialını 2015-2020-ci illərin payız və yaz mövsümlərində çöl tədqiqat işləri zamanı Qobustan qış otlağı massivində ayrı-ayrı otlaqlar üzrə aparılmış geobotaniki təsvirlər təşkil edir. Geobotaniki təsvirlər müəyyən marşrut xətti üzrə otlaq ərazilərində aparılmışdır. Tədqiqat materiallarının təhlili göstərir ki, Qobustan qış otlağı ərazisində 4 əsas zonal bitkiçilik inkişaf tapmışdır: 1) bozqır bitkiliyi; 2) dağətəyi yarımbozqır (qurubozqır) bitkiliyi; 3) yarımsəhra bitkiliyi; 4) səhra bitkiliyi.

Bozqır bitkiliyi massivin şimal-qərb hissələrində dağların şimal, şimal-qərb yamaclarını və dağüstü düzənlikləri əhatə edir. Burada yovşanlı-ayrıqlıq və yovşanlı-topallıq formasıyaları yayılmışdır. Torpaq örtüyü dağ-şabalıdı (dağ boz-qəhvəyi) torpağın müxtəlif qalınlıqlı növlərindən ibarətdir. Bitkiliyin layihə ot örtüyü formasıyalar üzrə 65-70% təşkil edir. Bu ərazilərdə iqlim şəraitinin nisbətən mülayim olması ilə əlaqədar bitkilik tiplərinin ot örtüyünün botaniki tərkibi zəngindir. Əsas dominant rol şırımlı total – *Festuca valesiaca* Gaud., Xəzər şiyavı – *Stipa caspia* (K. Koch), qoyun totalı – *Festuca ovina* L., Lessinq şiyavı – *Stipa lessingiana* Trin. & Rupr., daraqsünbül ayırıq – *Agropyron cristatum* (L.) Beauv. növlərinə məxsusdur.

Dağətəyi yarımbozqır (qurubozqır) bitkiliyi Qobustanın qərb, cənub və cənub-qərb hissələrində ayrı-ayrı konturlar şəkilində yayılmışdır. Formasıyanın yayıldığı ərazinin relyefi müxtəlif mailliyə malik, lakin qobularla zəif parçalanmış yamaclı dağlardan və maili düzənliklərdən ibarətdir. Bu bitkilərin yayıldığı sahələrin dəniz səviyyəsindən yüksəkliyi 450-750 m arasında dəyişir. Torpaq örtüyündə əsas yeri şabalıdı (boz-qəhvəyi) və açıq şabalıdı (açıq-qəhvəyi) torpaqların dərinə şorlaşmış, gipsli və müxtəlif qalınlıqlı növləri tutur.

Bitkiliyin tərkibinə daxil olan yovşanlı topallı-şiyavlıq, yovşanlı şiyavlı-topallıq, yovşanlı ayırıqlı-topallıq formasıyalarının layihə ot örtüyü torpaq səthində 65%-ə çatır. Bitki örtüyündə əsas fon əmələ gətirən dominant bitki iyli yovşandır – *Artemisia lerchiana* Web. Bundan başqa, bitkilikdə daraqsünbül ayırıq – *Agropyron cristatum* (L.) Beauv., şırımlı total – *Festuca valesiaca* Gaud., Xəzər şiyavı – *Stipa caspia* (K. Koch), yapon tonqalotu – *Bromus japonicus* Thunb., bərk quramit – *Lolium rigidum* Gaud, balaca qarayonca – *Medicago minima* L. geniş yayılmışdır.

Yarımsəhra bitkiliyi Qobustan qış otlağı massivinin cənub-şərq, cənub, mərkəz, şərq, eləcə də ləkələr şəklində şimal nahiyyələrində yayılmışdır. Yarımsəhra bitkiliyində otlaq formasıyasının 10 tipi – efemerli-yovşanlıq, kəngizli-efemerlik, yovşanlı-efemerlik, çərənli-yovşanlıq, kəngizli-yovşanlıq, yovşanlı-kövrək şorəngəlik, yovşanlı-kəngizlik, çərənli-əzgənlik, yovşanlıq, efemerlik, yovşanlı-arpalıq inkişaf etmişdir. Bitkiliyə daxil olan formasıyaların ot tərkibi torpaq səthində maksimum inkişaf etdiyi yaz-payız fəsilələrində 55-65% örtük əmələ gətirir. Formasıyaların əsas dominant bitkiləri bunlardır: iyli yovşan – *Artemisia lerchiana* Web., soğanaqlı qırtıc – *Poa bulbosa* L., gən-

giz (dağ şoragəsi) – *Salsola nodulosa* (Moq.) Iljin, sivrim əzgən – *Bassia prostrata* (L.) Beck. Həmçinin formasiyanın tərkibində balaca qarayonca – *Medicago minima* (L.) Bartal., şərq bozağı – *Eremopyrum orientale* (L.) Jaub. & Spach, kol çərən – *Suaeda dendroides* (C.A. Mey.) Moq. və bərk quramit – *Lolium rigidum* (Gaud) də vardır.

Səhra bitkiliyi ərazinin şərq, şimal-şərq və cənub-şərq hissələrində yayılmışdır. Bitkiliyin yayıldığı ərazinin relyefi yamacları şiddətli yuyulmuş təpəliklərdən və mikroçökəklikdən ibarətdir. Burada bitkiliyin bozaqlıq, efemerli-gəngizlik, gəngizlik, kövrək şoragəlik, gəngizli-kövrək şoragəlik, qarağanlı-kövrək şoragəlik, sarıbaşlı-çərənlik, efemerli-sarıbaşlıq, efemerli-çərənlik, yovşanlı-kövrək şoragəli-qışotuluq, yovşanlı-gəngizli-kövrək şoragəlik, gəngizli-sarıbaşlıq, kövrək şoragəli-gəngizlik, efemerlik kimi formasiyaları yayılmışdır. Formasiyaların ot örtüyü parçalanmış şəkildə olub, torpaq səthində bütöv örtük əmələ gətirmir. Bu formasiyaların tərkibində əsasən duzadavamlı, güclü kök sisteminə malik yarımkol bitkilərlə yanaşı, efemer və efemeroidlər inkişaf etmişdir. Ot örtüyü zəif olduğu üçün az miqdarda çürüntü maddələri toplanmışdır. Torpaq örtüyü boz-qonur torpaqlardan ibarət olmaqla yüksək gipsli, şorlaşmış və şorakətləşmişdir.

Bitkilikdə yayılmış formasiyaların əsas dominantları bunlardır: budaqlı qışotu – *Petrosimonia brachiata* (Pall.) Bunge, soğanaqlı qırtıc (dişə) – *Poa bulbosa* (L.), Şərq bozağı – *Eremopyrum orientale* (L.) Jaub. & Spach, buğdayı bozaq – *Eremopyrum triticeum* (Gaertn.) Nevski, ətli şoragə – *Salsola crassa* (M.B), kövrək şoragə – *Salsola ericoides* M. Bieb., gəngiz (dağ şoragəsi) – *Salsola nodulosa* (Moq.) Iljin, kol çərən – *Suaeda dendroides* (CAM Mog.).

Massivin formasiyalar üzrə hektardan yeyilən quru ot məhsuldarlığı 4,3-6,8 sen/ha arasında dəyişir. Davamlı otlaq idarəçiliyinə müvafiq idarəetmə təcrübələri vasitəsilə otlaqaltı torpağın ekoloji dəstək funksiyalarını gücləndirən və beləliklə, otlaq istifadəçilərinə gələcək nəsillər üçün onları qoruyub saxlamaqla otlaqdan iqtisadi və sosial fayda əldə etməyə imkan verən otlaqdan səmərəli istifadə sistemlərinin tətbiqi kimi baxılır. Bu, adətən, aşağıdakı məqsədlər üçün sosial-iqtisadi prinsipləri otlaqların mühafizəsi ilə əlaqələndirməklə həyata keçirilir: istehsalı saxlamaq və ya artırmaq, istehsal riskini azaltmaq, təbii ehtiyatların potensialını qorumaq, otlaqaltı torpaqların deqradasiyasının qarşısını almaq və iqtisadi cəhətdən səmərəliliyi artırmaq.